

PAOLO DELOGU

Rothari király törvényei és a 7. századi langobard társadalom*

Néhány évvel ezelőtt még úgy tűnt, hogy az olasz történetírás a langobard uralmat egybehangzóan a késő ókori társadalom és kultúra itáliai fejlődésében bekövetkezett súlyos törés okának tartja.¹ Ezt a törést nemcsak a hódítás politikai és katonai eseményei idézték elő, hanem az is, hogy a langobard népre olyan politikai, társadalmi és kulturális rendszer hordozójaként tekintettek, amely gyökeresen különbözött az őslakos romanizált népességétől. Ezt a rendszert, amely az invázió folytán a római fölébe helyeződött, eredeténél és kapcsolatainál fogva germán jellegűnek fogták fel. A két csoport, a rómaiak és a langobardok kapcsolata évszázadokon át vita tárgyát képezte. Három hipotézis állt szemben egymással: a legszélsőségesebb a vezető rétegétől megfosztott, alávetettségbe hajtott és minden kulturális hatás lehetőségét elveszítő római társadalomról beszélt; a legoptimistább azt feltételezte, hogy a római társadalom legalább a közbenső rangfokozatok épségben maradásával és működő hagyományokkal maradt fenn, különváltan a langobard társadalomtól, párhuzamosan azzal, végül legyőzve azt. E két vélemény közé helyezhető azon kísérletek hosszú sora, amelyek a két csoport közötti kapcsolatokra és kölcsönhatásokra fordítottak figyelmet, mindazonáltal a langobard kultúrának kulcsszerepet tulajdonítva a félsziget késő ókori társadalmának és kulturális sajátosságainak átalakításában. A törésről alkotott felfogást éppen ebben az értelemben osztották azok is, akik nem hitték, hogy a langobard behatolás mindent elpusztított volna, s hogy a római vezető réteg teljesen eltűnt volna.²

A legutóbbi években azonban, anélkül, hogy visszatért volna a két egymással szembeállított és megkülönböztetett csoportról a tizenkilencedik században kialakult felfogás, újra megjelent az az irányzat, amely a langobard behatolás idején és azt követően a római társadalomszervezet bizonyos formáinak megszakítatlan folytonosságát hangoztatja. Ilyen elsősorban a város, amely megőrizte a területi szerveződés és az olyan kvalifikált társadalmi tevékenységek központjának a szerepét, mint a kormányzás, az igazgatás, a vallási szolgáltatások, a kézműipari termelés, a gazdagság koncentrációja.³ Változatlan maradt a nagybir-

* Ez a tanulmány eredetileg a következő kötetben látott napvilágot: J. Arce – P. Delogu (a cura di): *Visigoti e longobardi. Atti del Seminario (Roma 28–29 aprile 1997)*. Firenze, 2001, All'Insegna del Giglio. 329–355. Köszönet illeti a szerzőt a közlés jogának átengedéséért.

¹ G. Tabacco: *Egemonie sociali e strutture del potere nel Medioevo*. Torino, 1979.

² G. Tabacco: *Latinità e germanesimo nella tradizione medievistica italiana*. Rivista Storica Italiana, vol. 102. (1990) 691–716. A különböző álláspontokra: G. P. Bognetti: *Santa Maria foris portas di Castelseprio e la storia religiosa dei Longobardi*. Milano, 1948. Repr. in: Uő.: *L'età longobarda*, t. 2. Milano, 1966.; P. Delogu: *Il regno longobardo*. In: G. Galasso (dir. da): *Storia d'Italia*, vol. 1. Torino, 1980. 3–216.; S. Gasparri: *La cultura tradizionale dei Longobardi. Struttura tribale e resistenze pagane*. Spoleto, 1983.; P. Delogu: *Longobardi e romani: altre congetture*, In: P. Cammarosano – S. Gasparri (a cura di): *Langobardia*. Udine, 1990. 111–167.; S. Gasparri: *Prima delle nazioni. Popoli, etnie e regni fra Antichità e Medioevo*. Roma, 1997. Ez utóbbi munkában (132–137.) az Itáliába érkezett langobardok historiográfiájának rövid vázlatát is megtalálható.

³ Ch. Wickham: *L'Italia e l'alto medioevo*. Archeologia Medievale, vol. 15. (1988), 105–124.; C. La Rocca: „Plus ça change, plus c'est la même chose”: *trasformazioni delle città altomedievali in Italia settentrionale*. Società e storia, vol. 45. (1989), 721–728.; Uő.: *Public Building and Urban Change in Northern Italy in the Early Medieval period*. In: J. Rich (Ed. by): *The City in the Late*

tok s következképpen a település és a paraszti munka szervezete,⁴ s kevésbé nyilvánvaló módon fennmaradtak társadalmi, jogi és kulturális tevékenységek római formái, amelyeknek nyoma megtalálható a 8. században, és megszakítás nélkül eredtek a kései ókor időszakából.⁵

Egyszersmind – és ez valóban újdonság – vitatni kezdték a langobardok etnikai és kulturális kohézióját, mint egy olyan csoportét, amely sajátos, a rómaival szemben álló civilizációval rendelkezik. Ennek az új felfogásnak a megkülönböztető jegye annak elvetése, hogy a halotti szertartások – a germán népek etnológiájának nagy régészeti forrása – meghatározott és elkülönült etnikai identitásokat jeleznének. A fegyverkészletek és a halotti ékszerek inkább a társadalmi versengés eszközei, semmint a nemzeti hovatartozás kifejezői voltak.⁶ Ez az interpretáció szertefoszlatja az Itáliába zárt tömbökben, az őslakosságtól elszigetelten letelepedett, a megkülönböztető kulturális jegyek kimutatásához kitartóan ragaszkodó hódító népről szóló feltételezést, amelynek az egyik legfontosabb alátámasztását a temetőkből található sírmellékletek adták.

Ami pedig a langobardok és a római világ ellentétének a politikai vetületeit illeti, ismét fölmerült, hogy Itáliába való bejövételük a bizánci birodalommal fennálló komplex politikai és diplomáciai kapcsolatok kereteibe illeszkedik, kétségessé téve, hogy az csupán rombolással járt volna és egyszerű agresszió lett volna, feltételezve ezzel szemben azt, hogy az áttelepülésre a birodalommal vagy legalább a császári hatóságokkal történt megállapodás alapján került sor.⁷

Ezek a felvetések továbbá abba a most is tartó nagy vitába illeszkednek, amely arról szól, hogy a „germánosság” címkéje alkalmazható-e azoknak a barbár népeknek a kultúrájára, amelyek a nyugati birodalom provinciáit elárasztották. Többé-kevésbé radikálisan magát a „római civilizációval” szembeállított „germán civilizáció” fogalmát is kétségbe vonják, és előszeretettel tekintenek a barbárookra úgy, mint a késő ókori világ szerves és integrált elemére.⁸

Antiquity. London – New York, 1992. 161–180.; D. Harrison: *The Early State and the Towns. Forms of Integration in Lombard Italy A. D. 568–774*. Lund, 1993.

⁴ K. Modzelewski: *La transizione dall'antichità al feudalesimo*. In: *Storia d'Italia* Einaudi. Annali, vol. 1.: Dal feudalesimo al capitalismo. Torino, 1978.

⁵ Legújabbban: B. Pohl-Riesl: *Legal Practice and Ethnic Identity in Lombard Italy*. In: W. Pohl – H. Reimitz (ed. by): *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities*, 300–800. Leiden – Boston – Köln, 1998.; N. Everett: *Literacy and the Law in Lombard Government*. *Early Medieval Europe*, vol. 9. (2000), 93–127.

⁶ C. La Rocca: *Le sepolture medievali nel territorio di Verona*. In: AA.VV. *Materiali di età longobarda nel veronese*. Verona, 1989.; Uő: *Segni di distinzione. Dai corredi funerari alle donazioni 'post obitum' nel regno longobardo*. In: L. Paroli (a cura di): *L'Italia centro-settentrionale in età longobarda*. Atti del Convegno. Ascoli Piceno 6–7 ottobre 1995. Firenze, 1997. 31–54.; Uő: *Donare, distribuire, spezzare: pratiche di conservazione della memoria e dello status in Italia tra VIII e IX secolo*. In: G. P. Brogiolo – G. Cantino (a cura di): *Sepolture tra IV e VIII secolo*. 7. seminario sul tardo antico e l'alto medioevo in Italia centro-settentrionale. Gardone Riviera 24–26 ottobre 1996. Mantova, 1998. 77–87.

⁷ N. Christie: *Invasion or Invitation? The Lombard Occupation of Northern Italy, A.D. 568–569*. *Romanobarbarica*, vol. 11. (1991), 79–108.; W. Pohl: *L'armée romaine et les Lombards: stratégies militaires et politiques*. In: F. Vallet – M. Kazanski (éd. par): *L'armée romaine et les barbares (Mémoires de l'Association Française du IIIe au VIIe siècle*. Rouen, 1993. 291–296.; Uő: *Die Langobarden in Pannonien und Justinians Gotenkrieg*. In: D. Bialeková – J. Zabojník (Hrsg. v.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau im 6–11. Jahrhundert*. Symposium Nitra 1994. Bratislava, 1996. 27–36.; Uő: *The Empire and the Lombards: Treaties and Negotiations in the Sixth Century*. In: Uő (ed. by): *Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity*. Leiden – New York – Köln, 1997. 75–134.

⁸ Lásd például a fõntebb említett *Kingdoms of the Empire* és *Strategies of Distinction* c. kötetekben található tanulmányokat.

Ha együttes hatásukat vesszük, ezek a kutatási hipotézisek hihetővé tették, hogy Itália késő ókori római társadalmá lényegében fenntartotta életmódját, jóllehet időközben a langobard hódítás következtében megváltozott politikai intézményi szervezete és vezető rétege. Ennek a felfogásnak elsősorban a külföldi kutatók adtak hitelt, akiket kevésbé érdekelt az, hogy a barbár uralom milyen jelentőséggel bír Itália történetében.

Nem időzöm az egyes állítások tárgyalásánál, amelyek együttesen az itáliai langobard uralomhoz kapcsolódó cezúráról alkotott ítélet gyökeres felülvizsgálatához vezethetnek. Néhány kérdéssel kapcsolatban más kutatók, akikre itt csak utalhatok, ezt már megtették.⁹ Csupán azt kívánom megjegyezni, nem úgy tűnik, hogy az ideológia a problémák ezen újfajta felvetését kevésbé befolyásolná, mint azt a nézetet, amely a rómaiság és a germánság ellentétes elveire mint az európai civilizáció strukturális alapjaira és történeti dinamikáját megmagyarázó kritériumokra tekint. Úgy tűnik ugyanis, hogy a legújabb történetírás a múlt jelenségeit hajlamos a mai fejlett nyugati társadalom problémáinak megfelelően leírni, mely utóbbi egyre inkább multietnikussá válik, és igyekszik a civilizációs ellentétek súlyát csökkenteni, s ezzel szembeállítani az új népmozgások által egymással kapcsolatba kerülő etnikai és kulturális csoportok integrációjához fűződő hipotéziseket és reményeket.

Mindemellett az a célkitűzésem, hogy a következő oldalakon megvizsgáljam azokat a történetírásban jelentkező, a római életmód és struktúra folyamatosságával kapcsolatos fölvetéseket mindazzal együtt, ami pozitív módon kiderül a forrásokból a langobard Itália társadalmának állapotáról és a kormányzás kultúrájáról a hódítást követő évszázadban. Ehhez – a mérés és az értékelés eszközeként – szem előtt tartom, hogy Dél-Európa másik nagy barbár királyságában, a vizigót államban, amellyel kapcsolatban a folyamatosság és az átalakulás problémája ugyancsak nagy múltra tekint vissza a történetírásban, miként nyilvánult meg a római intézmények és életformák kontinuitása. Az egybevetést az a tény teszi jogosulttá, hogy a 7. század közepén mind a két királyságban fontos lépések történtek a jogi kodifikációra: az egyikben Rothari ediktumának (643), a másikban pedig Chindaswinth és Recceswinth királyok kezdeményezésére a *Liber iudiciorum* összeállítására, amelynek első redakciója ugyanarra az évre, 643-ra mehet vissza, noha a teljesebb formában történő kibocsátás éveként 654 szerepel.¹⁰ A törvényhozás révén lehetséges a korabeli törvényhozó uralkodók által szem előtt tartott társadalmi struktúrák és kulturális lehetőségek azonosítása. Ezúttal csak kevés, bár jelentős témára korlátozom az elemzést, de úgy tűnik, hogy már ezek is lehetővé teszik, hogy nyilvánvalóvá tegyük a langobard és vizigót világ jogi fogalmai és társadalmi struktúrái közötti lényegi különbségeket. E különbségekre való hivatkozással térhetünk vissza az Itáliában a langobard uralom kísérőjeként (és következtében) bekövetkezett átalakulások tárgyalására.

A két törvénykezés között lényeges különbségek találhatók például a büntetőjog kritériumaiban, amelyeken a bűnözői magatartás szankciói alapulnak. Rothari ediktuma nem mond ki sem testi, sem elzárásos büntetéseket, nem számítva az olyan, kevés számú súlyos bűncselekményért járó halálbüntetést, amelyek magát a társadalmi és a politikai rendet veszélyeztették, mint a királyi hatalom, a királyság biztonsága elleni vétség (Roth. 1, 3, 5, 7, 19. cikkely),¹¹ a társadalmi rend alapvető viszonyainak (a kísérő hűsége a patrónus iránt,

⁹ Például: G. P. Brogiolo – S. Gelichi: *La città nell'alto medioevo italiano. Archeologia e storia.* Roma – Bari, 1988.

¹⁰ Az első datálásra tett javaslatot: P. D. King: *Law and Society in the Visigothic Kingdom.* Cambridge, 1972, 18. Ugyanott esik szó a vizigót királyi törvényhozás későbbi szakaszainak rekonstrukciójáról. Lásd még: R. Prieto Bances: *Fuentes del derecho visigoto.* In: R. Menéndez Pidal (ed.): *Historia de España*, vol. 3. Madrid, 1940. 251–264.

¹¹ A következőkben mindig az alábbi kiadásra történik hivatkozás: F. Beyerle (Hrsg. v.): *Leges Langobardorum. 643–866.* (Germanenrechte Neue Folge.) Witzzenhausen, 1962.

a feleség férjnek való alávetettsége, a szolgálai és a szabad állapot elválasztása: Roth. 13, 203, 221.) megsértése, valamint a lopás nagy becselenségnek számító cselekménye (Roth. 253.).

A halálbüntetés azonban nincs kilátásba helyezve például emberölés esetén, amelyet Rothari törvénykezése magánjellegű sérelemként fog fel, amit a kárpótlás rendszerének révén lehet jóvátenni, azaz olyan fizetéssel, ami magában foglalta akár a halott családtagjai számára elismert kár megtérítését, akár az egyébként ugyancsak magántermészetű vérbosszúnak a dolgok normális menetéhez tartozó megváltását, hogy helyreálljon a sértett fél társadalmi méltósága és megbecsülése, s a támadó elnyerje büntetését.

Az egyezés a langobard jog eszköze a személyeken esett erőszak sok más esetében is, okozzon az akár halált, akár kisebb károsodást. E mögött az az elv állt, hogy a közösség vagy a királyi hatalom nem képes kárpótlást adni a bűnös személyével, csak arra van joga, hogy megőrizze vagy helyreállítsa a langobard nép belső békéjét, ami éppen a tagjai között keletkezett „békétlenség” okainak megszüntetésével történik. A Rothari-féle törvényalkotásban az uralkodó olykor a sértett fél oldalán avatkozik be, hogy megkapja a kárpótlás egy hányadát, s ez azt is megvilágítja, hogy néhány bűncselekmény esetében figyelmeztetnek a közérdek sérelmére, ami túlmutat a büntetettbe keveredett felek ellenségeskedésén. Meg kell jegyezni azonban, hogy a király mint a közösség képviselője által beszédett kártalanítás maga is a kárpótlás, nem pedig a büntetés formáját ölti, ami hallgatólagosan benne foglaltatik a bírságban, így tehát a királynak fizetett kárpótlás is egyenjogú felek közötti tranzakcióként jelenik meg – azaz egy olyan fizetésként, amelyet a békekapcsolatokba való visszaüllesztésért cserébe fizetnek – s nem a közhatalom elégtételeként, amelyet a bűnös személyén vagy javain szerez.

A vizigót büntetőjogban másként állnak a dolgok. Az ugyancsak ismeri a király és a királyság elleni nagyon súlyos vétkekért kirótt halálbüntetést, (LV., II, 1, 8.),¹² ám azt a szándékos emberölés, valamint személyek elleni erőszak olyan más eseteiben is alkalmazza, mint a mérgezés vagy az abortusz, amikor Rothari ediktuma egyszerűen a felek megegyezését írják elő (LV., VI, 2,3; 3,1; 5,12; Roth., 140, 75.). A büntett és büntetés vizigót jogban élő fogalmának eltérését még ennél is jobban kifejezi a testi büntetések, elsősorban a vesszőzés gyakori előfordulása, mely utóbbit a büntett természetének és a bűnös társadalmi állapotának megfelelően különféle mértékben és eltérő fájdalmat okozó módon alkalmazták. A vesszőzés többféleképpen jelenik meg a büntetés meghatározásakor: helyettesítheti a vizigót jogban is ismert kárpótlást, amennyiben a bűnös szegény ahhoz, hogy fizessen, de számos esetben a törvény által kiszabott büntetés egyetlen formáját alkotja, anélkül, hogy testi szenvedést nem okozó alternatívája lenne, vagy pedig pénzbüntetéssel együtt róják ki, azért is, mert visszaretentő hatást tulajdonítottak neki (LV., III, 3, 4.: „*ut hoc alii commoniti terrore formident*”). A megvesszőzést különféle bűncselekmények esetén – állam elleni, személyek elleni, erkölcsöt sértő cselekmények, az igazságszolgáltatás megzavarása – szabták ki, s kivétel nélkül az összes bűnösre. Noha leggyakrabban és nagyobb számban a szolgákra rótták ki, a szabadokkal szemben is alkalmazták, legyenek azok akár *mediocres*, akár *maiores*, sőt akár nők is (LV., IV, 4, 3). Ritkábban és korlátozottan folyamodtak olyan más testi büntetésekhez, mint a megvakítás, a kopaszra nyírás, a csonkítás vagy kasztrálás (LV., II, 1, 8; VI, 3, 7.: megvakítás; VI, 5, 12, VI, 5, 16, VII, 5, 9.: kopaszra nyírás; VII, 5, 1.: kézlevágás; III, 5, 4.: kasztrálás).

A vizigót büntetőjog másik jellegzetessége, hogy számol azzal, hogy közhatalom olyan bírságokat szab ki, amelyek nem kártérítés jellegűek, hanem büntetésként tekintenek rájuk, miként azzal is, hogy ugyanezen okból részben vagy egészében elkobozzák a vétkes ja-

¹² LV=*Liber Iudiciorum sive Lex Visigothorum*. In: MGH Leges. Sectio I. Tom. 2. Ed.: K. Zeumer. Hannoverae et Lipsiae, 1902.

vait. Ehhez társul számos testi büntetés megszegyenítő jellege, ami megfosztotta a tanúskodás jogától és ezáltal a társadalmi állapotának teljességétől azt, akire kiszabták (a tanúskodás jogának megostorozás következtében való elvesztése: LV., II, 4, 3; VI, 2, 2; a tanúskodás jogának megtartásáról a megvesszőzés *ellenére*: LV., II, 1, 33; III, 4, 15; VI, 4, 2). Úgy tűnik, hogy a szankciók vizigót rendszerének a kiindulópontja nem csupán az, hogy számos bűncselekmény megbüntetésére közvetlenül a közhatalom avatkozik közbe – mind a főbenjáró büntetések, mind pedig a megvesszőzés közjogi jelleget ölt, és bíró jelenlétében hajtják őket végre (LV., VI, 4, 5; VII, 2, 5–6; 3, 3; 4, 7) –, hanem mindenekelőtt az az alapvető felfogás, hogy az állam kitüntetett jogokat élvez valamennyi alattvalójának személye és javai fölött, s ezért a büntetéssel mind a két szempontból sújthatja őket.¹³

A vizigót büntetőjog tehát olyan, az egyénre és annak a társadalomhoz és a közhatalomhoz fűződő kapcsolatára vonatkozó alapvető elképzelésekre utal, amelyek lényegesen eltérnek a Rothari törvényeiben foglaltaktól. A langobard jogi hagyomány szerint a szabad ember olyan, fizikai értelemben is vett méltósággal rendelkezik, amelyet minden merénylettel szemben védelmez a törvény, és amely még a királyi hatalommal szemben is lényegében sérthetlenné teszi, még abban az esetben is, amikor bűnös viselkedését kellene megtorolni. A közhatalomnak, leszámítva a politikai és társadalmi rend alapvető struktúrái elleni merényletek igen kicsiny számú esetét, nincs büntető hatalma a szabad személye felett, és igen korlátozottak annak javaival kapcsolatos jogai. A jogi kártérítést ugyanis nem a bűnös megbüntetéseként fogják fel, hanem a békesség megváltásaként, ezért az nem jelent gyalázatot vagy presztízscsökkenést annak számára, aki megfizeti. Ki kell emelni azt a tény is, hogy a langobard jogban a bűncselekmények minden egyes fajtájáért előírányszórt kárpótlás valamennyi, bármilyen társadalmi állapotú szabad számára egyenlő mértékű. A megállapítása terén meglévő különbségek csupán a személyek jogi helyzetével kapcsolatosak, a szerint, hogy szabadról, félszabadról vagy szolgáról van-e szó. A vizigót jogban ellenben a szabadokkal szemben ugyanazért a bűncselekményért alkalmazott szankciók társadalmi és gazdasági helyzetüknek megfelelően változnak. A tiszteletreméltóbb büntetések, amelyek kisebb teret hagynak a testi fenytésnek, a felsőbb réteg, a *maiores* számára vannak fenntartva, míg a *mediocres* könnyebben részesültek testi büntetésben és annak a társadalmi megbecsülés terén vele járó következményeiben (LV., VII, 5, 1–2; VIII, 3, 10.).

E megfigyelések alapján tehetünk néhány megállapítást. A langobard törvénykezésben a bűncselekmény fogalma szorosan kötődik a személyek és magánjellegű csoportok között megvalósuló sértés gondolatához. A közhatalom szabályozza és mérsékli azt a társadalmi zavart, ami a sértésből keletkezik, de nem helyettesíti, legfeljebb gyengén a büntett magánvonatkozásait a közbüntényi jelleggel, és legfeljebb kivételesen tartja magát hivatottnak arra, hogy a bűnöst személyén és javain keresztül megbüntesse. Ezzel szemben a vizigót jog, bár ismeri a sértett félnek az elszenvedett kárért cserébe járó kártalanítás elvét (LV., VI, 4, 3; VII, 3, 3; VIII, 4, 16.), e mellett rendszeresíti a közhatalomnak a bűnös személyén és javain vett elégtételét, ami már büntetésjellegűt ad a dolognak.

Nem nehéz ezeket az elképzeléseket a római császári hagyomány államelméletére visszavezetni. A vizigót jogot ebből a szempontból véve erőteljesen átítatják a római jogi kultúrát és államfelfogást jellemző képzetek és gyakorlatok, amit ezzel szemben a langobard

¹³ A vizigót állam közhatalmi jogainak lényegéről lásd: M. Torres López: *El derecho y el Estado*. In: Menéndez Pidal: *Historia de España*, vol. 3. 203–228.; J. M. Pérez-Prendez: *Las bases sociales del poder político (estructura y funcionamiento de las instituciones político-administrativas)*. In: R. Menéndez Pidal (ed.): *Historia de España*, vol. III/2. Madrid, 1991. 125. A büntetés közjogi jellegéről: C. Petit: *Crimen y castigo en el reino visigodo de Toledo*. In: *Los Visigodos en su mundo* (Jornadas Internacionales. Ateneo de Madrid 1990). Madrid, 1998. 215–237.

jogról nem mondhatunk el.¹⁴ Ugyanarról a kulturális hagyományról van szó, mint amely a vizigót zsinati rendelkezések alapját képezi, és amely rendkívül erőteljesen képes az állam mint a király személyétől és családjától is elválasztott, elvont jogi entitás jogainak elméletbe öntésére.¹⁵

Az összehasonlítás egy másik és ugyanúgy érdekes területét az adja, hogy miként jelenik meg a család a kétféle törvénykezésben. Rothari törvényeiben a család olyan közösségi szervezatként jelenik meg, amelynek rendeltetése tagjainak védelmezése és a vérségi és vagyoni összetartozás megőrzése. Ez a célkitűzés oly módon valósult meg, hogy a családfő autoritását, a vagyon és a jogok kizárólagosan férfijogon való átadását valamennyi családtagra rákényszerítették, és törvény által védelmezték. Az autoritás elve a legszembetűnőbb módon a *mundium* intézményében jelent meg, ami a családfő azon hatalmát jelentette, hogy védelmezze, oltalmazza és egyben uralja a gyengébb családtagokat: a nőket és a fiatalabbakat, olyannyira, hogy bár azok teljes jogú alattvalók voltak, a felelősség és a kezdeményezés terén mégsem voltak önállóak; a férfiak a felnőttkor eléréséig, a nők pedig egész életükön át.

Ám ha nem alapítottak saját családot, és apjuk házában maradtak, a felnőtt férfiakat is korlátozta ez utóbbi hatalma, és saját vagyonnal sem rendelkeztek, kivéve azzal, amit a király vagy az előkelők szolgálatában szereztek (Roth., 167.). A családba tartoztak szabad jogállással és az öröklés jogával a családfő természetes gyermekei is, tehát azok, akik a házszolgarendű nőtagjaival létesült kapcsolatból születtek (Roth., 154, 161, 158–169.).

A családi vagyon birtoklása és használata ugyancsak kizárólag a családfő akaratára volt bízva, jóllehet ebben korlátozták őt az összes várományos szándékai. Az ediktum soha nem tesz utalást a végrendekezés lehetőségére. Ha léteztek fiúgyermekek, a más címen történő adományozások is tiltottak és hatálytalanok voltak, s még abban az esetben is hatálytalanok váltak, ha a rendelkezés után születtek gyermekek (Roth., 171.). A családfő nem vesztegethette el a javakat, és nem zárhatta ki a örökségből a fiúkat, csak nagyon súlyos bűnök esetén (Roth., 168.), de ez kölcsönös volt: a fiúk sem adhatták át idegeneknek a család javait, amíg apjuk élt (Roth., 170.). Lényegében olyan érdekközösségről van szó, amely minden egyéni jog felett állt. Az utódok öröklését az az elv ihlette, hogy valamennyi olyan fiúörökösnek jusson vagyon, aki fönn tudja tartani a család folytonosságát, és meg tudja védelmezni annak érdekeit és tisztességét. Emiatt a nőket, ha léteztek törvényes fiúgyermekek, kizárták az öröklésből; egyszerűen csak arra az adományra volt joguk, amelyet házasságuk alkalmával a szüleik ítélete megállapított számukra. Ha azonban özvegyésre jutva visszatértek eredeti családjukhoz, az atyai adományt, mint nővéreiknek is, vissza kellett adniuk. A nő örökléshez való joga csak akkor állt fenn, ha nem voltak törvényes fiúörökösök, de akkor is korlátozták azt az esetleges természetes fiúk, a távolabbi rokonok, sőt még a királyi hatalom konkurens jogai is (Roth., 158–160.). A nők ugyanis lényegében nem

¹⁴ A késői császárkor büntetőjogáról: M. Humbert: *La peine en droit romain*. In: *La peine/Punishment*. vol. II/1. Antiquité. (Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions. 55.) Bruxelles, 1991.; a római államnak a bűnös személyét érintő jogáról D. Grodzinski: *Tortures mortelles et catégories sociales. Les summa supplicia dans le droit romain aux 3e et 4e siècles*. In: *Du châtement dans la Cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*. Table ronde, Rome 9–11 novembre 1982. Rome, 1984.; a büntető szankciókról a vizigót jogban lásd King: *Law and Society*, 184. skk. és Petit, *i.m.* 224. A vizigót és a római törvényhozás kapcsolatáról lásd: F. Tomás y Valiente: *Manual de historia del derecho español*. Madrid, 1995. 101 skk.; A *honestiores* és a *humiliores* közötti megkülönböztetés eredetéről a római jogban lásd: G. Cardascia: *L'apparition dans le droit des classe d' „honestiores” et d' „humiliores”*. *Revue historique de droit français et étranger*, t. 29. (1950), 305–337, 461–485.

¹⁵ A. Barbero de Aguilera: *El pensamiento político visigodo y las primeras unciones regias en la Europa medieval*. In: *Uó: La sociedad visigoda y su entorno histórico*. Madrid, 1992. 1–77.

az eredeti családot vitték tovább, így nem tarthattak igényt arra, hogy részesei legyenek a családi vagyon továbbörökítésének. A nő lehetett jogi értelemben javak tulajdonosa, ám kezelésük és élvezetük jogában úgy az atyai, mint házastársi családjában erőteljesen korlátozta annak az autoritása, aki fölötté a *mundium*ot gyakorolta, bizonyára azért, hogy megfosszák őt az autonóm gazdasági háttértől, s ily módon garantálják a vagyon kezelésének egységét, mindenképp a házasságban, ahol a feleségnek a férj által számára biztosított hányad fölötti jogai csupán látszólagosak voltak, és csak a megözvegyülés esetén léptek érvénybe.

Ezzel szemben a vizigót család egyének társulásaként jelenik meg, akik, ha felnőttek, mindannyian az öröklési jogok teljességével és a jogi kezdeményezés képességével rendelkeznek. Ebben az értelemben a legjelentősebb szempontot a nő helyzete jelenti, aki a vizigót törvények értelmében a szülői örökségből a fiútestvérekkel egyenlő mértékben részesül (LV., IV, 2, 1.; IV, 2, 9–10.); következésképpen szabadon birtokol, és a saját örökségének élvezője marad házasságkötésekor is (LV., IV, 2, 16.; IV., 5, 2.).

A házastársi család vagyona tehát két különböző forrásból ered: ide kerülnek be ugyanis a házastársak közötti adományozások (LV., III, 1, 5.), az anya pedig gyermekeire a férj javaitól elválasztva ruházta rá vagyonukat (LV., IV, 2, 5.; IV, 2, 10.; IV, 2, 13.). A vizigót királyi törvénykezésben nincs nyoma a *mundium* intézményének: a nő akkor is teljes értékű jogalany, ha mindaddig, amíg a családban él és kiskorú, az atyja, házasságában pedig férje *potestas*a alá van vetve. Özvegyése esetén még az apai hatalmat is magára vállalhatja a fiai felett, kezelheti a családi vagyont, és élvezheti a férj javainak egy adott hányadát (LV., III, 1, 7.; IV, 2, 14.; IV, 3, 3.).

A nő helyzete mellett az örökösödési gyakorlat szabályozása is jelzi, hogy a vizigót család szerkezete nyitottabb. A fiúk jogai a szülői vagyon öröklése terén elsőbbséget élveznek, s a törvény is, miként a langobard társadalomban, erőteljesen védelmezi azokat. Egyenesen a szülők büntetőjogi felelőssége elébe helyeződnek, olyannyira, hogy ha az utóbbiak vagyonszétessel járó bűncselekményt követnének el, a vagyon nem a kincstárra vagy a károsultra száll, hanem közvetlenül a gyermekeket illeti (LV., III, 2, 2.; III, 4, 12.; III, 5, 5.). A vizigót törvény ennél is jobban tiltja a gyermekek örökségből való kitagadását, kivéve a nagyon súlyos okokat. E rendelkezések indoklása azonban nem a család valamennyi tagjának a közös örökséghez való elidegeníthetetlen jogára utal, hanem igen jelentősegteljesen a közérdekre, azaz arra a megfontolásra, hogy ha meg lennének fosztva a családi javaktól, a fiúgyermek nem lennének képesek az állam iránti kötelezettségeiket teljesíteni, s így a károsulna kitagadásuk által (LV., III, 2, 2.; III, 3, 1.; III, 4, 12.; III, 5, 2.; vö. IV, 5, 1.). Ezen kívül igen sokatmondó az a tény, hogy az örökséghez való elidegeníthetetlen jog csupán az egyenesági leszármazás esetén érvényes; ennek hiányában a tulajdonos szabadon rendelkezhet javaival akár idegenek javára is, míg a távolabbi rokonok jogai csak akkor számítanak, ha végrendelet nélkül hal meg (LV., IV, 2; 2–4, 20.).

A fiúk várományossága néhány korlátozás alá esett. A szülők ugyanis szabadon felhasználhatták a saját javaik igazgatásából származó jövedelmeket, és idegenek vagy egyházi intézmények javára is végrendelkezhettek, kijelölve számukra az örökség egy részét. Ezt törvények korlátozták és pontosították, hogy gátat vessenek annak az elterjedt szokásnak, amit a teljes családi vagyon elidegenítése jelentett, sértve, mint mondtunk, a közösség *utilitas*át (LV., IV, 5, 1.).

Ugyanakkor néhány helyzetben a fiúk is a családi örökség birtokába léptek, holott ez veszélyeztette a birtoklás és igazgatás egységét. Az egyik szülő halála esetén ugyanis a fiúknak, mihelyt betöltötték huszadik évüket, vagy megházasodtak, joguk volt örökhányadukhoz hozzájutni, míg az életben maradt szülő az élethossziglani haszonélvezetet csak házastársa javainak egy kisebb hányada fölött tartotta meg (LV., IV, 2, 13–14.).

Bizonyára léteztek óvintézkedések arra, hogy elejét vegyék a családi vagyon szétforgácsolódásának: a férj és a feleség jövedelmeit valószínűleg összevonva kezelték, s ebben az esetben a férjnek éppúgy, mint a szülőkkel élő fiúgyermeknek a kötelessége volt, hogy személyes javaikkal hozzájáruljanak a háztartással kapcsolatos költségekhez és beruházásokhoz (LV., IV, 5, 5.). Ezen kívül a törvényekből kirajzolódik az a tendencia, hogy korlátozzák a családfő döntését a családi javaknak a törvényes örökösök közötti felosztása terén.¹⁶ Végezetül tehát a vizigót törvénykezés családfelfogása, szemben a langobardokkal, igencsak kedvez az egyes családtagok örökjoga elismerésének, és meghatározott korlátokkal garantálja az egyéni érdekeket a csoportéval szemben.

Kétségtelen, hogy a langobard és vizigót törvénykezés között a családfogalom terén mutatkozó jelentős eltérések legegyszerűbb magyarázata ezúttal is a római, mégpedig a késő császárkori hagyománynak a vizigót jogra tett hatására utal. Ennek a számlájára írható ugyanis a rendelkezések és az eljárásbeli előírások magas számán túl a személyről, különösképp a nőről mint teljes értékű jogalanyról alkotott felfogás.¹⁷ Ez utóbbi egyébként jól illeszkedett ahhoz, hogy az államszervezetben uralkodó szerepet játszott a közhatalom, amely az egyéni jogok garantálásának és ellenőrzésének keretét alkotta.

Ezzel nem azt kívánom mondani, hogy a vizigót uralkodók a római jog bajnokai akartak volna lenni; a törvényeiket valószínűleg királyi jognak látták, ami mélyen gyökerezett a korábbi vizigót, akár törvényalkotói, akár szokásjogi hagyományban. Mindazonáltal a törvénykezésükben szentesített fogalmak és eljárások a római jogi hagyománynak a királyságban meglévő túlsúlyát mutatják, és elősegítették a királyság társadalmának (az egész társadalomnak, vizigótoknak és rómaiaknak egyaránt) a késő római szervezettel összhangban álló elvek alapján való felosztását és kormányzását.¹⁸ Ezzel szemben a langobard törvények olyan társadalom képét rajzolják föl, amelyet összetartó és zárt rokonsági csoportok halmazába alkot, melyeken belül az egyén jogai olyan lényegi korlátozások alá esnek, amelyek a kölcsönös ellenőrzés diffúz hatalmát valósítják meg, míg a személytelen állam jogai szerények és majdhogynem a békét garantáló, a királyt illető hatalommal egyenértékűek. Mindez a vizigóttól gyökeresen eltérő és a római jogi kultúra hatásától mentes képzetek együttese, ugyanis olyan más tradíció szülőttei, amely a törvényhozó király tudatában mint etnikai tradíció jelenik meg. Rothari kijelenti, hogy a nép ősi hagyományait akarta egybegyűjteni és jóváhagyni, amit az idősek emlékezetéből merített (Roth. 386.) Igaz, hogy Rothari ediktumai nagy számú római eredetű normát foglalnak magukban, amelyek részben magukból a vizigót jog forrásaiból is eredhetnek, de a langobard etnikai hagyományhoz igazítva. Ám ezek nem voltak hatással azokra az alapvető jogi elképzelésekre és társadalomképre, amelyek Rothari törvényadását vezérelték.

Tehát a közel kortárs uralkodók, akiknek ugyanaz volt a célja: biztosítani királyságuk rendjét, és biztonságot nyújtani népüknek, egészen más módon viseltettek a római hagyományokkal szemben. Milyen következtetést vonhatunk le ebből a megjegyzésből a lango-

¹⁶ I. Velázquez: *Jural Relations as an Indicator of Syncretism from the Law of Inheritance to the dum inclita of Chindaswinth*. In: P. Heather (ed. by): *The Visigoths from the Migration Period to the Seventh Century. An Ethnographic Perspective*. Woodbridge, 1999. 225–259.

¹⁷ A családról általában a vizigót jogban: King: *Law and Society*, 222. skk.; A. Iglesia Ferreirós: *Individuo y familia. Una historia del derecho privado español*. In: M. Artola (dir. por): *Enciclopedia de Historia de España*. vol. 1. Madrid 1988. 434–458. Az ehhez fűzött megjegyzések: J. M. Pérez-Prendez: *Notas para la historia del derecho privado, penal y procesal*. In: Uó: *Curso de historia del derecho español*. Madrid, 1989, 1101. skk.

¹⁸ *A Liber iudiciorum területi érvényességéről*: P. D. King: *King Chindasvind and the First Territorial Law-Code of the Visigothic Kingdom*. In: E. James (ed. by): *Visigothic Spain: New Approaches*. Oxford 1980. 131–158.; a kérdés mai helyzetéről: Tomás y Valiente, *i.m.* 105. skk. A vizigót királyi törvénykezés római és germán elemeiről: Pérez Prendez: *Las bases sociales*, 112. skk.

bardoknak Itália társadalomfejlődésére a kései ókor és a barbár korai középkor között tett hatásának problémájával kapcsolatban? Úgy tűnik, hogy a választ az a megállapítás adja, hogy míg a vizigót királyságban még a 7. században léteztek azok a jogi formák és eljárások, amelyek jól megfértek a római provinciális társadalom által már gyakorolt, többé-kevésbé zavartalanul továbbélő szokásaival, addig a langobard királyságban ezek helyére más, jellegüket és eredetüket tekintve lényegesen eltérő szokások léptek, amelyek egészen más elveken alapuló jogi kultúrára és társadalomszervezetre utalnak. Logikus következtetésnek tűnik, hogy a késő ókori itáliai társadalom egyenes vonalú fejlődése letért útjáról.

Mielőtt azonban le is vonnánk ezt a következtetést, érdemes megvizsgálni, hogy az ediktum mennyire megbízható tanúbizonysága a langobard királyság társadalmi állapotainak a 7. század közepén. Fölmerült ugyanis, hogy a Rothari által kodifikált szabályok már a kibocsátás időszakában, legalábbis részben, elavultak voltak, és ennél fogva nem dokumentálják a korabeli társadalom valódi állapotát.¹⁹ Annak érdekében, hogy e fenntartásokat értékeljük, néhány megjegyzést kell tenni arról, hogy Rothari az adott politikai kontextusban milyen célokat tartott szem előtt a törvényadással, azaz arról, hogy az milyen szerepet játszott a langobard királyság felépítésében.

Már Bognetti is „a barbár monarchia politikai egérútjának” tartotta az ediktumot, amelynek a célja az volt, hogy a langobard világban belül megerősítse a király tekintélyét.²⁰ Ha újra elővesszük ezt az észrevételt, és a kutatások aktuális irányaihoz mérjük, megjegyezhetjük, hogy a 7. század folyamán valamennyi barbár királyságban erős hangsúllyal jelenik meg az az igény, hogy az új politikai szervezeteket etnikai vagy nemzeti alapokra helyezze. Amikor befejeződött a rómaiak és a barbárok összeolvadása, és nagy vonalakban végleges formát öltött a királyságok területi kiterjedése, kezdetét vette az újonnan integrált népek identitásának megteremtése, amely a barbár tradíciókat a *regnum* identitásának megalapozására használta föl és dolgozta át, ám eredeti elemek beillesztésével és egyidejűleg azzal, hogy megszünt az összhang és az alárendelt viszony a római birodalmat reprezentáló értékekkel.

Ezt a szándékot a legtudatosabban és a legérettebb formában ugyancsak a vizigót királyság története fejezi ki azzal, hogy Sevillai Isidorus már a 7. század elején „a boldog Hispania” és a vizigót királyok uralma egybekelésének dicséretét zengi.²¹ A frankok körében a 7. században jelenik meg a trójai eredetükről szóló legenda, azzal a céllal, hogy megalapozza a rómaiakkal folytatott versengést, amelyet megerősített a barbárok magasabb rendű erkölcsi és vallási kvalitásainak hangoztatása.²²

Rothari ediktuma minden bizonnyal ugyanebbe a kulturális törekvésbe illeszkedik. Az itáliai langobard uralom igen zavaros viszonyok közepette jött létre egy csak részben a király ellenőrzése alatt álló hódítás révén, ami a lényegében független hercegek által birtokolt erős regionális hatalmak kialakulásához vezetett, akik gátlások nélkül építettek ki politikai és katonai kapcsolatokat a bizánci birodalommal, anélkül, hogy a más langobardokhoz fű-

¹⁹ S. Gasparri: *La memoria storica dei Longobardi*. In: C. Azzara – S. Gasparri (a cura di): *Le leggi dei Longobardi. Storia, memoria e diritto di un popolo germanico*. Milano, 1992. XII. skk.

²⁰ G. P. Bognetti: *L'Editto di Rotari come espediente politico di una monarchia barbarica*. Repr. in: *Uő: L'età longobarda*, t. 4. Milano 1966. 113–136.

²¹ S. Teillet: *Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIIe siècle*. Paris, 1984.

²² A. Giardina: *Le origini troiane dall'impero alla nazione*. In: *Morfologie sociali e culturali in Europa fra tarda antichità e alto medioevo*. (Settimane del C.I.S.A.M. 45.) vol. 1. Spoleto, 1998. 177–209.

zódó „nemzeti” szolidaritás érzése ebben akadályozta volna őket.²³ Az őslakos rómaiakkal való kapcsolatuk valószínűleg helytől függően többféleképpen alakult: a tárgyalásokon elfogadott egyezményektől az erőszakos üldözésig, az elkülönült csoportok egymás mellett élésétől az egyazon településen bekövetkező integrációig. A legújabb régészeti feltárások segítenek e szervesen alakuló kapcsolatok képét fölrajzolni.²⁴ Ugyanazok az uralkodók olykor a rómaiaktól való elkülönülés politikáját folytatták, fölhasználva a katolicizmus és a langobardok saját vallásaként támogatott arianizmus ellentétét is, máskor viszont együttműködésre és megegyezésre törekedtek: a 7. század elején Agilulf király kifejezetten bizánci császári szertartásokat alkalmazott, és a „langobardok” királya helyett az „egész Itália” királya címet vette fel.²⁵ Minderre a bizánci birodalommal Itália területén szakadatlanul zajló konfliktusok és a frankok fenyegetésének árnyékában került sor, akiknek királyai igényt tartottak a langobard királyság fölötti hegemon hatalom szerepére.²⁶

Rothari abban a helyzetben adta ki ediktumát, amikor háborús helyzet alakult ki a birodalommal, és valószínűnek látszott a szabadulás a frank hegemonia alól. Az a nyilvánvaló szándék vezette, hogy megszilárdítsa alattvalóinak hűségét, és egyesítse őket az ellenség által fenyegetett királyság védelmében. Könnyen lehet, hogy az ediktum etnikai jellegének erőteljes hangsúlyozása – ami kifejeződik a nép „régis hagyományaira” történő hivatkozásban, melyekből a törvényhozó is merít, ezen kívül a langobard királyoknak a törvények elején található felsorolásában, hiszen ez az intézmény az itáliai hódítást megelőző időszakban gyökerezik, továbbá magának Rotharinak az ugyancsak a pre-itáliai korszakra visszavezetett családi genealógiájában – sokkal inkább a királyság nemzeti identitásának szilárd megalapozására irányuló politikai választás, nem pedig az Itália előzőlétét megelőző korszakból származó langobardizmus kifejezése, ami az onnantól kezdve a Rothari uralkodásáig eltelt hetven év alatt érintetlen és változatlan maradt volna. A langobard hagyomány felmagasztalása alkalmas eszköznek tűnhetett arra, hogy megadja a királyság kollektív identitását, és a frankokkal, valamint a bizánciakkal szembeni ellenállás kohéziós tényezője legyen.

Rotharit követően is ezen a nyomon haladtak, amikor kanonizálódtak a királyok és a nép mitikus és történelmi hagyományai, amely nem sokkal a 7. század közepe után az úgynevezett *Origo gentis langobardorum* összeállításában öltött formát. Ez utóbbit nem véletlenül illesztették prologusként az ediktum elé, azt a gondolatot erősítve meg, hogy a törvényalkotás a királyság igen régi „nemzeti” hagyományaiban gyökerezik.²⁷

Az ediktum ily módon, egyfajta megideologizált langobard öntudattal való magyarázata azonban nem vezethet ahhoz a következtetéshez, hogy azt az intézményi és társadalmi berendezkedést is, mely benne tükröződik, ugyanaz az ideologikus szándék határozta meg, s ahhoz sem, hogy egy olyan ideális langobard társadalmat ír le, amelynek inkább archaikus hagyományhoz van köze, mintsem Rothari korának valóságos társadalmához. Ugyanis a társadalom szervezetének és reális igényeinek nem megfelelő törvénygyűjtemény kibocsátásának eszméje éppen azt a politikai célt veszélyeztethette, amely a törvényt a konszenzus

²³ W. Pohl: *L'armée romaine*.

²⁴ Paroli, *i.m.*

²⁵ R. Elze: *Die Agilulfskrone des Schatzes von Monza*. In: H. Beumann (Hrsg. v.): *Historische Forschungen für Walter Schlesinger*. Köln – Wien, 1974. 348–357.

²⁶ *Fredegarii scholastici Chronicarum libri IV cum continuationibus*. (IV, 45., 51., fej. 70–71.) In: *MGH Scriptorum rerum Merovingicarum*. Ed. B. Krusch, II. Hannoverae 1888.

²⁷ Az *Origo* eredetéről: A. Bracciotti: *Origo gentis Langobardorum*. (Biblioteca di cultura romano-barbarica. 2.) Roma, 1998. és W. Pohl: *Werkstätte der Erinnerung. Montecassino und die Gestaltung der langobardischen Vergangenheit*. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband. 39.) Wien – München, 2001. 117. skk.

és az egység eszközévé kívánta tenni. Könnyű megjegyezni azt is, hogy maga Rothari rendelkezte el, hogy a folyamatban lévő és eljövendő peres ügyek eldöntésében a királyság bírái az ediktumot használják (Roth. 388.: „*causae ... per hoc edictum incidantur et finiantur*”); ezen kívül pedig Grimoald és Liutprand királyok, akik Rothari után körülbelül harminc, illetve nyolcvan évvel kiegészítették és módosították, azt a hatályos joggyakorlat alapjának tekintették, s önmagában azzal, hogy néhány rendelkezését a megváltozott igényekhez és elvárásokhoz igazították, másokat pedig beleillesztettek, hogy az addig nem tárgyalt esetekhez megoldást kínáljanak, tartós érvény szerezték neki (Grim., Proemium., 95., Liutpr., 8., 11., 15., 20., 31., 65., 73., 78., 86., 96., 103., 118., 119., 120., 130., 133., 134., 137., 138., 141., 147.).²⁸

Joggal jelenthetjük ki tehát, hogy az ediktum által szabályozott társadalmi struktúra és jogi gyakorlat megfelel a korabeli langobard királyság társadalomszervezetének, s az ideológikus szándék csak marginálisan érvényesülhetett, amikor az inkább a római szokásokból származó normákat a régi hagyományba kívánta olvasztani. Ugyanakkor maga ez a kontamináció szól amellett, hogy az ediktum összhangban állt a társadalom valós szükségleteivel és joggyakorlatával, melyek kielégítésére más hagyományokból átvett eljárásokat is alkalmazott.

Megállapítható tehát, hogy lényegi különbség van a vizigót és a langobard királyság jogi szervezete között: amíg az előbbi még a 7. században is olyan jogi formáknak és eljárásoknak adott otthont, amelyek jól megfeleltek a provinciális római lakosság nagyobb zavarok nélkül továbbélő szokásainak, az utóbbi esetében e szokások helyébe más, sajátosságaikat és eredetüket tekintve lényegesen eltérő szokások léptek, amelyek egy teljesen más elveken alapuló jogi kultúrára és társadalomszervezetre utalnak.

Mivel joggal hihetjük, hogy a langobardok bejövetele előtt az itáliai római társadalom olyan formákban és szabályok szerint szerveződött, amelyek nem tértek el a hispániaiaktól, lényeges elemek támasztják alá a langobard uralom által okozott diszkontinuitásra vonatkozó tételt.

Ez a konklúzió mindazonáltal a Rothari-féle ediktum értelmezésének egy másik alapvető problémájával, mégpedig azzal kapcsolatban szorul igazolásra, hogy milyen területre terjedt ki alkalmazása. Ha ugyanis, amint azt gyakran állították, az ediktumok kizárólag a langobard törzshöz tartozókra vonatkoztak, és ez utóbbiak még Rothari idején is jól elkülönültek a királyságban élő rómaiaktól, értelemszerűen semmit nem lehetne megtudni belőlük eme rómaiak szervezetéről és jogi életéről, s erősen kétségesé válna bármilyen, a kontinuitással vagy a diszkontinuitással kapcsolatos állítás. Csupán visszatérni lehetne így ahhoz a képhez, hogy a langobardok zárt csoportot alkottak, melynek megvolt a maga társadalmi szervezete és önálló – többek között jogi – kultúrája, amely azonban nem állt kölcsönhatásban, legfeljebb nagyon gyengén a római társadalom hagyományaival. Ez is mély különbséget jelentene a vizigót Hispaniához viszonyítva, de nem bizonyítaná, hogy Itáliában eltűnt volna a késői antik életmód.

Egy korábbi tanulmányban²⁹ fejtettem ki azt a tézist, hogy Rothari szándéka nem volt más, mint hogy az uralkodó által meghatározott és kiadott langobard törvényeket mint a királyság joghatósága alatt élő valamennyi szabad ember törvényeként tüntesse fel. (Roth., Proemio, 16.: „*quanta pro subiectorum nostrorum commodo nostrae fuit sollicitudinis cura et est...*”; c. 204.: „*sub regni nostri dicionem*”). Az ediktumnak, éppen azért, hogy egy fejlett királyság összetartó tényezője lehessen, inkább befogadó, mint elválasztó funkcióval

²⁸ Kiadásai: F. Beyerle (Hrsg. v.): *Leges Langobardorum*. Vö.: 11. jegyz.

²⁹ Delogu: *Langobardi e romani*.

kellett rendelkeznie. A langobard törvények hagyományosan kiterjedhettek azokra is, akik nem langobardnak születtek, s ezt az ediktum egyértelműen ki is mondja az *alldiókra*, továbbá a felszabadított szolgákra, akik a langobard törvényeknek megfelelően lettek szabaddá (Roth. 224., 225., 226.) és azokra az idegenekre, akik a királyságba érkezvén, a király által szabályosan befogadva a langobard törvény védelmét élvezik (Roth. 367.). Az ediktumban található néhány olyan kifejezést, amelyek alapján gyanítható, hogy lehetséges volt a langobardtól eltérő jogi hagyományok szerint is élni a királyságban. Ugyanez az idegenekről szóló rendelkezés például úgy intézkedik, hogy az uralkodó kivételesen hozzájárulhat, hogy az idegen más törvény szerint éljen. Egy másik előírás, amely a „*sub regni nostri ditionem legis langobardorum viventem*” (Roth. 204.) szabad asszony állapotát szabályozza, azt sugallhatja, hogy léteztek olyan szabad nők, akik másféle törvényhez igazodva éltek. A kifejezés azonban kétértelmű, míg az idegenek jóval világosabb esete azt mutatja, hogy a langobardtól eltérő törvény hatályának élvezete a király különleges engedélyétől függött, és onnan nyerte érvényességét. A más törvény alá tartozás úgy jelenik meg, mint a meghatározott alattvalók számára egyéni jogcímen biztosított jog, miközben az ediktumban semmi olyan intézkedés nem található, amely egy egész különálló etnikai csoport, például az őslakos rómaiak jogának elfogadására engedne következtetni oly módon, hogy az uralkodó azt a társadalom jogi szervezetének párhuzamos formájaként ismeri el. Ellenkezőleg, egy másféle hagyomány arról tudósít, hogy a langobardok igényt tartottak arra, hogy törvényeiket magukénak vallják azok a népcsoportok is, amelyek a királyságban kívántak letelepedni (Paulus Diaconus, III, 6.).³⁰

Ezért az ediktumban a langobard jog lényegénél fogva mint a szabadok joga mutatkozik meg, de bizonyos mértékben mint a nem szabadoké is, amennyiben nem csupán ez utóbbiak büntetőjogi felelősségét határozta meg, hanem korlátozott személyes és örökösödési jogait is: a családalapítás és pénzvagyonnal való rendelkezés képességét. A rómaiak lezármazottait, akik szabad jogállás elérésére törekedtek, ennek arra kellett ösztönöznie, hogy különféle módokon – felszabadítás, katonai szolgálat vagy egyszerűen a római identitás föladása – a langobard jog hatálya alá vétessék magukat, s ezáltal a „királyság szabadjaivá” váljanak. Ez a folyamat valószínűleg már Rothari idején is zajlott, s megmagyarázza és igazolja az ediktum ama jellegzetességét, hogy az említett kivételekkel együtt is a királyság egységes törvényének tekinthető, s nem a langobardok eredeti, zárt és elszigetelt csoportjának ideája tükröződik benne. Egyébként ez az általános helyzet a 7. századi barbár államokban, amikor is eltűnik a rómaiak, illetve a barbárok 5. században bevezetett kettős jogrendszere; sőt a vizigót Hispániában kifejezetten a királyság valamennyi alattvalójára érvényes királyi törvény lép a helyébe.³¹ A római jog csak a 8. században emelkedik érvényre a langobard királyságban, ám nem a langobardoktól több mint százötven éven át elkülönülten maradt őslakos etnikai csoport autonóm hagyományainak elismerése követ-

³⁰ Paulus Diaconus=Paulus Diaconus: *Historia Langobardorum*. In: MGH Scriptorum rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX. Ed. G. Waitz. Hannoverae 1878.

³¹ LV. II, 1, 10, azzal a tilalommal, hogy a királyságban akár római, akár más népek törvényeit alkalmazzák; vö. King: *King Chindasvind*. A kettős jogrendszer létét egyébiránt, amelyet elfogadott S. L. Guterman: *The Principle of the Personality of Law in the Germanic Kingdoms of Western Europe from the Fifth to the Eleventh Century*. (American University Studies, S. IXth – History. 44.) New York 1990., P. Amory kétségbe vonta azzal, hogy az 5. századtól kezdve valamennyi barbár törvénynek csupán szűk területi érvényességet tulajdonított: *The Meaning and Purpose of Ethnic Terminology in the Burgundian Law*. *Early Medieval Europe*, vol. 2. (1993), 1–28.; ugyanígy foglalt állást: W. Liebeschütz: *Citizen Status and Law in the Roman Empire and the Visigothic Kingdom*. In: *Strategies of Distinction*, 131–152. A koraközépkori törvényalkotás személyi és területi érvényességére: M. Lupoi: *Alle radici del mondo giuridico europeo. Saggio storico-comparativo*. Roma, 1994. 494–514.

keztében, hanem ezen korszak olyan új jellegzetességei folytán, mint a határok megnyílása, a személyek nagyobb mozgása, az egyháziakra vonatkozó speciális jog, és új „római” területek elfoglalása. Ugyancsak ekkor, a római jog használatát törvényesítve Liutprand király arra figyelmeztette a jogalkalmazókat, hogy alaposan tájékozódjanak róla, mivel nem ismerik annyira, mint a langobard jogot (Liutpr., 91.).

Amennyiben ezek a megjegyzések helytállóak, Rothari ediktuma úgy jelenik meg előttünk, mint azon jogi viszonyok kodifikációja, amelyek a langobard királyság politikailag és társadalmilag legjelentékenyebb csoportjaiban meghonosodtak. A királyság annak a magának a szerepét játszotta, amely körül kezdtek tömörülni és összeolvadni a társadalom olyan részei, amelyek még nem teljesen illeszkedtek be a langobard hagyományba. Az ediktum tehát azt a modellt jeleníti meg, amelyhez az uralkodó a királysága egész társadalmát – vagy legalábbis annak politikailag fontos részeit – hozzá kívánta igazítani, és amelynek jelentősége túlmutat a langobard jogi tradíciók egybegyűjtésén. Bizonyos értelemben az nem más, mint terv a királyság egész társadalmának megszervezésére.

Még tartott a római társadalom átalakulása, amelyet talán a királyi törvényhozás is célatosan befolyásolt. A langobardizálás e nehezen megfogható folyamatában azonban a társadalom római eredetű része, amely valószínűleg olyan intézményi és jogi tanácsokkal szolgált a hatalom és a törvénykezés számára, amelyek hasznosak voltak a társadalom irányításában és magának a királyi hatalomnak a meghatározásában,³² arra törekedett, hogy átvegye a langobard hagyományban gyökerező társadalmi és jogi fogalmakat, valamint intézményeket, legalábbis a jogi szempontból kiemelkedően fontos vonatkozásokban. A római hagyományok talán fennmaradhattak, de csak a lokális csoportok vagy családok benső szokásainak szintjén, a langobard hagyományokkal keveredve.

A késő ókori viszonyok közül a barbár királyságba való itáliai átmenetnek tehát ebből a szempontból is megmutatkozik az a jellegzetessége, hogy a társadalmat szabályozó elveket másokkal pótolja, és a társadalom szervezetét, valószínűleg kiszámítottan, a teljes módosulás irányába löki. Mindez ellentétes azzal, ami a hispániai vizigót királyságban történt, ahol nem csupán a jogi szemlélet, hanem a kulturális viszonyok is radikális újítások nélkül a római szokásokat követték. Itáliával kapcsolatban tehát megalapozott a diszkontinuitás feltételezése, és elsősorban ezeknek a kulturális fogalmaknak és gyakorlatnak a területén tűnik indokoltnak, mintsem a politikai rendszert vagy a gazdasági viszonyokat illetően.

A kulturális gyakorlat eltérő fejlődésére ugyancsak a törvényalkotás szolgált példát az írásnak a jogi eljárásokban való használata révén. A vizigót törvénykezés nagy figyelmet szentel az írásnak mint a jogok dokumentálása lényegi formájának. Rendelkezik az írás jogi érvényességének nélkülözhetetlen kellékeiről: fel kellett tüntetni az iratok megszövegezésének évét és napját, továbbá szerepelnie kellett rajtuk a lejegyző és a jogi ügylet tanúi aláírásának vagy pecsétjének (LV., II, 5, 1.; a pecsétre = *signum* lásd LV., VII, 5, 2.: „*signum adulterinum sculperit fecerit vel impresserit*”). A tanúknak részletesen ismerniük kellett az okirat tartalmát, ezért aláírás előtt azt el kellett olvasniuk, vagy fel kellett maguknak olvastatniuk (LV., II, 5, 3.). Az írott okmány ezekkel a feltételekkel teljes dokumentáló erővel bírt, s a törvény azt a változtatásokkal és a hamisításokkal szemben a hamisítóknak kilátásba helyezett súlyos büntetésekkel védelmezte (LV., VII, 5, 2–4, 8.), az eltulajdonítás és az elvesztés veszélyétől pedig azzal, hogy másolatot készíteni kizárólag az eredeti dokumentum tanúinak, sőt bizonyos esetekben csak az irat kedvezményezettjének eskü alatt tett bizonyosága alapján lehetett (LV., VII, 5, 2.).

³² P. Wormald: *Lex scripta and verbum regis: Legislation and Germanic Kingship from Euric to Chnut*. In: P. Sawyer – I. N. Wood (ed. by): *Early Medieval Kingship*. Leeds, 1977. 105–138.

Az iratokban lejegyzett ügyek a legtöbb esetben tulajdonátruházások voltak – egyebek mellett elsősorban öröknyújtások, adományozások, hozomány átadása (LV., II, 5, 10.) –, továbbá a *placitán*ak vagy *pactán*ak nevezett kétoldalú megállapodások (LV., II, 5, 2.; II, 5, 6.; VII, 5, 7–8.). Az okiratok szerkesztését a házassági ígéretek (LV., III, 1, 3.), a válások (LV., III, 6, 2.) és a különféle kötelezettségvállalások (LV., IV, 3, 4.) esetében is szabályozták.

Az okiratokat normális esetben a tanúk jelenlétében kellett megírni, azonban arra is gondoltak, hogy súlyos szükséghelyzetben sajátkezűleg is lehetséges legyen teljes értékű dokumentumokat papírra vetni azzal, hogy előzetesen meggyőződtek az aláírás és a kézírás hitelességéről, egybevetve azt ugyanannak a személynek más autográf írásaiival (LV., II, 5, 16.).

Az autográf írásnak tulajdonított fontosság erős bizonyítéka annak, hogy a hispán-vizigót világban mennyire elterjedt volt az írásbeliség; jóllehet a törvény számolt az írástudatlansággal, és garanciákkal szolgált azok számára, akiknek analfabéták létükre sürgősen szükségük volt egy irat megszerkesztésére (LV., II, 5, 13.). Az a jelentőség, amit a szerző és a tanúk távollétében az írásnak mint a hitelesség bizonyítása eszközének tulajdonítottak a sajátkezű végrendelet különféle eseteiben (LV., II, 5, 15.), vagy amikor valamelyik okirat valóságára kérdésessé vált (LV., II, 5, 17.), az írás elterjedt gyakorlatára mutat, legalábbis a jogi szempontból lényeges területeken, mint például az okmányok aláírása és hitelesítése.

Éppen az írott dokumentumnak jogi téren elismert nagy jelentősége, amely összhangban áll a személyes és családi iratoknak helyet adó valóságos magánlevéltárak létevel („*in domesticis scriniis*” – utalnak az okmányok őrzési helyére: LV., II, 5, 17, p, 117, r. 2.), magyarázhatja az olyan szokatlan anyagok használatát, mint a palalemez, amelyen olykor szerződéseket vagy más jogi ügyeket örökítették meg.³³ Ez az anyag bár nehézkesen kezelhető, de tartós, és könnyen el lehetett helyezni egy *scrinium*ban.

Bizonyos, hogy a 7. századi langobard világban az írás a jogi ügyletek lejegyzése és tanúsítása terén nem volt ily mértékben jelen.³⁴ Már magának a tulajdonnak a Rothari ediktumában megjelenő fogalma is erőteljesen korlátozza az egyének lehetőségeit a családi javak elidegenítésére. Amint azt megjegyeztük, a Rothari korabeli langobard törvények nem ismerik a végrendeletet, s részben ennek következtében, noha a saját javakkal való rendelkezés köre tágul, azt továbbra is nagy mértékben korlátozzák a családtagok jogai. E mellett más szerződéseket is, melyeknek a törvény elismerte jogosultságát, az írott okmány mellőzésével kötöttek meg. Az adományozások például, amelyekre meghatározott helyzetekben volt lehetőség, érvényességüket onnan nyerték, hogy vagy *per gairethinx* – azaz a fegyveres szabadok gyűlésének nyilvános hozzájárulásával – megfelelő tanúk előtt került rájuk sor (Roth. 172.), vagy pedig a *launegild*, egy olyan szimbolikus viszontadomány átadásával erősítették meg és véglegesítették őket, amely a történet átruházás bizonyosságául szolgált (Roth 175.). A legkülönbébb megegyezéseket az eljegyzéstől az építkezési szerződésekig nem írásban, hanem *fabulae*, azaz vélhetően szóbeli formulák elmondásával üttették nyélbe (Roth., 144; 178; 191.). Járadékok és kölcsönök rögzítésére készíthettek ugyan *cartulákat*, de ezek nem voltak nélkülözhetetlenek a jogosultság bizonyítására, amit az adott javak élvezetének köztudomású volta és kétséges esetben a haszonélvező esküje vagy

³³ I. Velázquez: *Las pizarras visigodas. Edición crítica y estudio*. (Antigüedad y cristianismo. Monografías históricas sobre la Antigüedad tardía. 6.) Murcia, 1989.; I. Velázquez Soriano: *Las pizarras visigodas como reflejo de una cultura*. In: Los visigodos y su mundo. (Jornadas internacionales. Ateneo de Madrid 1990.) Madrid 1998. 127–140.; I. Velázquez: *La cultura gráfca en la Hispania Visigoda: las escrituras anónimas*. In: J. Arce–P. Delogu (a cura di): *Visigoti e longobardi. Atti del Seminario (Roma 28–29 aprile 1997)*. Firenze, 2001.

³⁴ Az alábbiakra lásd: Everett: *i.m.*

párbaj bizonyított (Roth., 227.). A langobard törvények csupán a szolgálatszabadtások esetében ajánlották *cartula* szerkesztését, amelynek lényegében az volt a rendeltetése, hogy továbbadja az idők során egy olyan jogi állapot emlékét, amelynek nem volt látható ismeretőjele. Mindazonáltal maga a *cartula* nem volt szükséges a jogi cselekmény érvényességéhez, aminek ezzel szemben az volt a garanciája, hogy *gairethinx* és meghatározott rítusok formájában ment végbe (Roth., 222, 224.), melyek révén az esemény közösség általi elismerést nyert. Valamennyi olyan esetben tehát, amelyről a langobard jog intézkedik, az írott okmány az ügylet érvényessége szempontjából jelentéktelen elemet jelent, és másodlagosnak számít úgy is mint a bizonyítás eszköze, habár a törvény bünteti a hamis *cartulák* vagy *membranumok* készítését (Roth., 234.).

Az írott okmány csekély jelentőségét a langobard világban közvetetten az is alátámasztja, hogy feltűnően hiányoznak az olyan okiratok – akár eredeti, akár átírt formában –, amelyek a 7. századi langobard Itáliából származnának. Ezt a körülményt nem lehet kielégítően megmagyarázni azzal, hogy a régi dokumentumok elvesztek, mivel a nem langobard uralom alatt álló területeken fönmaradtak, ha csekély számban is, magánokiratok a 7. századból,³⁵ de főként azért nem, mert a 8. századtól kezdve, amikor az írásos dokumentáció ismét szokásba jött, az okiratok a langobard Itáliában is újra megjelennek. Elég valószínű tehát, hogy a langobardok által bevezetett joggyakorlat, miközben fölöslegessé tette az írásbeliséget, érzékelhetően csökkentette az iratok termelését.

Ebben a körülményben a római hagyományra visszamenő jogszokások és jogi mentalitás nagymérvű átalakulását kell látnunk. Megjegyezhetjük, hogy – noha Liutprand törvényalkotásában az írásos feljegyzés gyakran bevett szokásként jelenik meg az olyan jogügyletekben, mint az adományozás (Liutpr., 102, 113.), eladás (Liutpr., 22, 54, 58, 149.), személyek önkéntes megegyezése (*convenientia*: Liutpr., 107.), azonban nem vált még kötelezővé (Liutpr., 116.: „*hoc autem de his causis dicimus, unde cartolam commutationis aut vinditionis homenis inter se non faciunt...*”, 117., ahol a házassági elköteleződés fakultatív lejegyzéséről van szó), következésképpen nem alkotta a jogügylet garanciáját, amely épp ellenkezőleg még a *gairethinx* és a *launegild* jelentette nyilvánosság hagyományos formáitól függött (Liutpr., 73.: „*de donatione quae sine launegild, aut sine thingatione facta est, menime stare deveat*”; Liutpr. 43.).

Mindez megerősíti, hogy az előző évszázad gyakorlata nem a különössé vált régi szokások maradványa volt, hanem a jogi eljárások élő formája. Később Liutprandnak új törvénynyel kell beavatkoznia, hogy a *cartolát* olyan bizonyító erővel ruházza föl, amely előbbre való a birtoklás közismert voltánál, de csupán harmincéves időkorlással (Liutpr., 54.).

Mindezidáig a langobard Itáliában bekövetkezett változást a langobard és a római rendszer különbségeit jól érzékeltető jogi fogalmakon és a kulturális viszonyokon, illetve a vizígot törvénykezésen keresztül világítottuk meg, amely, mivel közelebb áll a római hagyományokhoz, kiemelte a szóban forgó változás sajátosságait. Az itáliai (disz)kontinuitás problémájának az egyik legtöbbet vitatott oldala mégis az, hogy milyenek voltak az életfeltételek a langobard területeken. Már említettük ugyanis, hogy az újabb tanulmányok egy egész vo-

³⁵ Lásd például: J. O. Tjäder: *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445–700*. voll. 1–2. Lund, 1955. no. 21. (a. 626), 22. (a. 639), 23. (a. 700 c.), 24. (a 7. század közepe), 25. (a 7. század első fele), 28. (613–641); G. Rabotti (a cura di): *Breviarium Ecclesiae Ravennatis (Codice bavaro). Secoli VII–X*. (Fonti dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo. 110.) Roma, 1985. passim; *Regesto della chiesa di Tivoli*. Per cura del P. D. L. Roma, 1880 (az úgynevezett *carta Cornutiana*). Nem tűnik kielégítőnek az a magyarázat sem, amely az okot abban látja, hogy csak a langobard területeken lévő egyházi archívumok pusztultak el, hiszen a királyságban a püspökségek és néhány szerzetesi intézmény már a 7. század elején újjászerveződtek.

nulata arra irányul, hogy elfogadtassa azt a gondolatot, amely szerint a langobard uralom nem változtatta meg számottevően a települések és a gazdasági tevékenység római társadalomban már megszokott jellegzetességeit, s különösképp nem sodorta veszélybe a városnak a településszerkezet, a gazdasági funkciók és a vele járó életstílus terén játszott központi szerepét.

Lehetetlen úgy tárgyalni ezt a problémát, hogy csupán a törvényszövegekre hagyatkozzunk. Mindazonáltal a langobard és a vizigót jogalkotás összehasonlítása itt is éles különbségekre mutat rá, legalábbis azon gazdasági jelenségek természetét illetően, amelyekre az uralkodók figyelmé irányult. A vizigót törvény egyebek mellett szabályozza a kamatra való pénzkölcsönzést (LV., V, 5, 4; V, 5, 8.), a különböző pénznemek egymásra való átváltását (LV., VII, 6, 5.), a nagy értékű áruk eladásra való átadását (LV., V, 5, 3.), élelem fogyasztásra vagy eladásra való átengedését „uzsora”, azaz kamat ellenértékéért (LV., V, 5, 9.). Valamennyi rendelkezés meglehetősen fejlett pénzügyi és kereskedelmi tevékenységet feltételez, s mellettük olyanok szerepelnek, amelyek tengerentúli kereskedőkről (*trasmarini negotiatores*) szólnak, akik aranyat, ezüstöt, szöveteket és ékszereket hoztak az országra. Tevékenységüket oly módon szabályozták, hogy garanciákat adjanak mind a számukra – akik az egymás közötti ügyeiket saját bíróságuk előtt intézték –, mind a királyság lakosai számára, amennyiben foglalkoztak az áruk eredetével és valószínűleg a rabszolgák felvásárlásának visszaszorításával (LV., XI, 3, 1–4).³⁶

Igaz, hogy ezeket a rendelkezéseket a vizigót törvényhozók úgy osztályozták, mint „*antiquae*” törvényeket, amelyek talán az 5. századra mennek vissza, amikor virágzott a tengeri kereskedelem, míg az a 7. században, úgy tűnik, mindinkább hanyatlásnak indult.³⁷ Ugyanakkor a törvények korpuszába történt beillesztésükre ez esetben is a változatlan aktualitásuk miatt került sor. Egyébként a kölcsönökkel és az uzorával kapcsolatos rendelkezések is „*antiquae*” törvények, amelyek Eurich törvényalkotásáig vezethetők vissza, de teljes mértékben beolvadtak azon régi és új szabályok együttesébe, amelyek a tulajdoncserét, az eladást, az adósságot és a zálogadást, azaz föltehetően a 7. században is előforduló ügyeket szabályozták. Egyébiránt még 693-ban Egica király az országban élő zsidókról alkotva törvényt *transmarina commerciáról* beszél, amelyet azok a keresztényekkel a közraktárakban bonyolítanak le (LV., XII, 2, 18.).

Rothari ediktuma ezzel szemben semmilyen passzust nem tartalmaz, amely a pénzzel és a piaccal volna kapcsolatos, ha leszámítjuk az arany királyi engedély nélkül történő „figurálásának” vagy a pénzverésnek büntetés terhe melletti tilalmát (Roth., 242.). Ez a szabály ugyanakkor semmit nem árul el a pénznek az ország gazdaságában játszott valóságos szerepéről, sőt azzal okoz problémát, hogy egyszerre beszél a pénzről és a „figurált” aranyról.

A Rothari által tekintetbe vett gazdasági környezetet többen egyértelműen rurális jellegűnek írták le, amelynek szerkezetében a mezőgazdasági termelés mellett elsődleges szerepe volt az állattenyésztésnek és részben a rideg állattartásnak, a vadászatnak és a gyűjtögetésnek.³⁸ A gazdasági szervezet eme formájának felel meg a *curtes* és a *casae* többszöri említése, a város szerény szereplése (eltérően a városnak a vizigót törvényekben való sűrű

³⁶ A. D’Ors: *Los ‘trasmarini negotiatores’ en la legislación visigótica*. In: Estudios de derecho internacional. Homenaje al profesor Concilio Barcia Trelles. Santiago, 1958. 467–483.

³⁷ S. Gutierrez Lloret: *Eastern Spain in the Sixth Century in the Light of Archaeology*. In: R. Hodges – W. Bowden (ed. by): *The Sixth Century. Production, Distribution and Demand*. Leiden, 1998. 161–184.

³⁸ V. Fumagalli: *Il regno italico*. In: G. Galasso (dir. da): *Storia d’Italia*. vol. 2. Torino, 1978. 58–91.; Uó: *Città e campagna nell’Italia medievale*. Bologna, 1958. és Uó: „*Langobardia*” e „*Romania*”: *l’occupazione del suolo nella Pentapoli altomedievale*. In: A. Vasina (a cura di): *Ricerche e studi sul „Breviarium Ecclesiae Ravennatis” (Codice Bavaro)*. Roma, 1958. 95–107.; S. Gasparri: *La memoria storica*.

előfordulásától), továbbá a kereskedelmi és pénzügyi esetek teljes hiánya. Éppen az eme jellegzetességekkel kapcsolatban támadtak kétségek afelől, hogy a törvényekben tükröződik-e a 7. századi királyság gazdasági struktúrája. Azonban megjegyezhetjük, hogy mintegy nyolcvan évvel Rothari idejét követően a langobardok másik nagy törvényalkotó uralkodója, Liutprand, bár a maga népének törvényei és szokásai foglalkoztatták, a pénzkölcsönzésből meg a kereskedelmi tevékenységből születő jogi problémák szabályozásával is törődött (Liutpr. 16, 18), ugyanúgy, ahogy pár évtizeddel később egy másik király, Aistulf meghatározta a *negotiantes* katonai kötelezettségeit, mégpedig nem a földbirtok, hanem az ingó vagyon alapján (Aist. 3).³⁹ Ahelyett, hogy arra gondolnánk, Rothari ideológiai okokból nem mutatott érdeklődést az iránt, hogy a gazdasági tevékenység fontos területeit szabályozza, inkább arra érdemes következtetni, hogy ezek a területek is felkeltették a langobard törvényhozók figyelmét, de csak akkor, amikor valódi jelentőségre tettek szert az ország gazdasági életében. Ezzel szemben az ediktumban ezeknek a normáknak a hiánya minden bizonnyal azzal hozható kapcsolatba, hogy az említett tevékenységek igen szerény mértékben befolyásolták a Rothari korabeli langobard társadalom életét.

Mindazonáltal aligha valószínű, hogy a gazdasági szervezet hanyatlásának, a gazdaság döntően rurális ismérveinek kulturális okai lennének, azaz oly mértékben a langobardok sajátos mentalitása és viselkedése hatásának tarthatnánk azokat, mint a családi szokásokat és a jog gyakorlatát. A települések és a gazdaság már jóval a langobard betörés előtt átalakulóban voltak, a városok összezsugorodása és hanyatlása, a nagybirtokon alapuló termelési szervezet válsága, a megművelt területek csökkenése, az árucserre beszűkülése és változásai olyan jelenségek, amelyeket elsősorban a régészeti kutatások az 5. század végétől fogva egyre jobban feltárnak, és amelyek a 6. században fölerősödnek, noha az egyes régiókban eltérő időben és sajátosságokkal jelentkeznek.⁴⁰ Ezeket az éppen zajló jelenségeket a langobard hódítás néhány velejárója, mint például a nagybirtokok feldarabolódása, a távolsági kereskedelem által még érintett partmenti területek és a félsziget belseje közötti érintkezés nehézségei, az állami pénzügyek válsága fölgyorsíthatta ugyan, ám paradox módon a települések hanyatlása és a gazdasági élet egyszerűsödése terén mutatkozott a leginkább tartós folyamatosság a római és a langobard korszak között, legalábbis a tendenciát illetően. A langobardok társadalmi szokásai valószínűleg épp e pangó viszonyok közepette tudták funkcionálisukat megőrizni, és voltak képesek tért hódítani a rómaiak körében.

Meg kell mondani azonban a félreértések elkerülése végett, hogy a 7. század második felében már szembeutó a városok újjászerveződése, a pénzforgalom helyreállása, az áruk és a kereskedők áramlásának megindulása, ami a tendencia megfordulását rajzolja elének, és a kezdetét jelenti a langobard társadalom mindazon gazdasági tevékenységeinek, amelyek a 8. századi törvényekben nyomon követhetők.⁴¹

Az előbbieken arról beszéltem, hogy igazolható-e az összhang a langobard Itália társadalmi és kulturális kontinuitásáról alkotott tézis, illetve ama kép között, ami Rothari ediktumából tárul elének. Amint az az elmondottakból kiderül, úgy tűnik, levonhatjuk azt a kö-

³⁹ Kiadása: F. Beyerle (Hrsg. v.): *Leges Langobardorum*. Vö.: 11. jegyz.

⁴⁰ Delogu: *Longobardi e romani*; G. P. Brogiolo (a cura di): *La fine delle ville romane. Trasformazioni nelle campagne tra tarda antichità e alto medioevo*. Atti del Convegno archeologico del Garda. Gardone Riviera, 14 ottobre 1995. Mantova, 1996.; S. Fontana: *Le „imitazioni” della sigillata africana e le ceramiche da mensa italiche tardo-antiche*. In: L. Sagui (a cura di): *Ceramica in Italia: VI–VII secolo*. Atti del Convegno in onore di J. W. Hayes. Roma 11–13 maggio 1995. Firenze, 1998. 83–100.

⁴¹ A jelenlegi ismeretek összefoglalása és magyarázata: Ch. Wickham: *Early Medieval Archaeology in Italy: the Last Twenty Years*. *Archeologia Medievale*, vol. 26. (1999), 7–19.

vetkeztetést, hogy ez az összhang igen bizonytalan, s hogy bármennyire is mélynek gondoljuk a szakadékot a jogi szabályozás és a társadalmi viselkedésformák realitása között, a korabeli vizigót, de a későbbi langobard törvénykezéssel való egybevetés is kézzelfoghatóvá teszi azt a kulturális változást, amely a 7. századi itáliai langobard társadalom fejlődésében lezajlott, míg a vizigót Hispániában a római és a római által befolyásolt helyi modellek és szokások változatlanul jelen voltak. Ennek az eltérő fejlődésnek egyik magyarázatául az a tény szolgálhat, hogy a vizigótok elég korán érkeztek Hispániába (és még korábban Galliába), ahol még erős és életrevaló római társadalommal találkoztak, amely képes volt arra, hogy a kulturális integráció folyamatát nagymértékben befolyásolja.

A langobardok nem csupán később érkeztek Itáliába, hanem mindenekelőtt olyan római társadalmat találtak ott, mely szerfelett törékenynek bizonyult, és teljes átalakulásban volt mindazon zavarok következtében, amelyeket a bizánci-osztrogót háború és a bizánci kormányzat újkeletű berendezkedése okozott a társadalmi szervezetben és kapcsolatokban. Ez magyarázhatja – anélkül, hogy a római vezető réteg hódításakor bekövetkezett radikális kiiktatásáról szóló, egyébként még mindig hatásos hipotézishez folyamodnánk – hogy a római hagyományok jóval kisebb mértékben voltak képesek tartani magukat a barbárokkal szemben. Természetesen más tényezők is szerephez jutottak, közülük is az itáliai langobard uralom hosszan tartó politikai és katonai bizonytalansága és az elfoglalt területeknek a félsziget politikai széttöredezése által is súlyosbított gazdasági tönkremenetele volt az, amely fékezte a jövevényeknek a római szokásokhoz való alkalmazkodását.

A másik probléma azoknak a szokásoknak és hagyományoknak a „germán” jellege, amelyeket a langobardok honosítottak meg az itáliai társadalomfejlődésben. Vitatható lehet még, hogy a Rothari ediktumában szentesített szokások eredetiek-e, vagy más szokásokkal érintkezve alakultak ki. Vitathatlannak tűnik ellenben az, hogy e szokások a maguk együttesében a rómaitól, még annak „vulgáris” változatától is eltérő rendszert formálnak, amely a társadalmi és intézményi kapcsolatok másféle elképzeléséről tanúskodik. Azt a kérdést, hogy mely fogalom lenne alkalmas e rendszernek a megnevezésére, egyelőre megválaszolatlanul kell hagynunk.

Fordította: **Galamb György**

DELOGU, PAOLO

King Rothari's Edict and Langobard Society in the Seventh Century

Analysing the edict of Rothari, king of the Langobards (636–652), the paper attempts to answer the question whether Italian society preserved continuity with late ancient antecedents after the Langobard conquest. The author compares the passages concerning various criminal sanctions, the influence of public authority on these sanctions, the legal status of families and their role in succession with the relevant sections of *Liber Iudiciorum* compiled in 7th-century Spain, ruled by the Visigoths at the time. He found that while Visigoth legal mentality and practice have continuity, relatively unbroken, with late ancient Roman legal culture, the more archaic Langobard law bears witness to the discontinuity of Italy's legal, social and economic life. At the same time, he points out that the edict is not a mere rehash of ancient German traditions, but a result of Rothari's endeavours to establish cohesion and a sense of identity among the inhabitants of his kingdom – including the indigenous Roman people – and to construct a social model after the conquest. It is apparent that the king meant to extend the power of the law to the non-Langobard peoples as well. Roman traditions lived on in Italy in a more fragile and local way, mixing with Langobard traditions, which made it possible for legislation to substitute ancient organizing principles of society with new ones.